

Druženje z romunskim antijunakom (Spominski zapis)

De vorba cu un antierou român (Amintiri)

Katarina Marinčič

1.

Romunijo sem prvič obiskala avgusta 1991, namenjena v Grčijo. Ovinek ni bil prostovoljen, bil je posledica vojnih razmer v razpadajoči Jugoslaviji, ki so onemogočale potovanje po najkrajši, zdaj že dolgo spet običajni kopenski poti. Takrat sem dobila vtis, da nad deželo, ki se je pred kratkim osvobodila diktature, še vedno visita tesnoba in otožnost. Prometa je bilo malo, pred redkimi bencinskimi črpalkami so bile dolge vrste, zapuščene tovarne ob cesti so se zdele kot kulise za film o samouničenju civilizacije, trgovine, v katerih naj bi prodajali hrano, so bile strašljivo prazne. Pa vendar: tisto, kar mi je od prve poti skozi Romunijo resnično ostalo v spominu, niso podobe revščine in uničenja. Lepota pokrajine je bila že takrat močnejša in se je vtisnila globlje. Nikoli prej in nikoli pozneje nisem videla polne lune, ki bi se lahko primerjala s tisto v Transilvaniji. Kot človek, ki se na svet odziva s pisanjem, sem že takrat vedela, da se bom v te kraje vračala, če ne drugače v pisateljski domišljiji.

Po zaslugi kolegov in prijateljev iz Romunije sem se imela priložnost vrniti tudi v resnici: jeseni leta 2017 v Sibiu, spomladi leta 2018 v Ploiești, pa potem po dobršnem delu dežele vse do Konstancie in Suline ob Črnem morju. Pokrajina ni nič manj lepa, kot je bila pred tridesetimi leti. Tesnobe ni več, vsaj ne takšne, ki bi bila popotniku očitna na prvi pogled. Otožnost se prepleta s humorjem. In če si, glede na posebno povezavo med Romunijo in najljubšim pisateljem moje mladosti, dovolim proustovsko reminiscenco: Romunija, kot se je spominjam zdaj, diši po slaščicah. (V Sibiu sem prispela zvečer, že v temi. Ko sem prihodnje jutro stopila na ulico, je vame bušnil vonj po svežih krofih. Célo mesto se je kopalo v njem. Pomislila sem, in še zmeraj mislim, da najbrž ne obstaja učinkovitejše kadilo zoper zle duhove preteklosti.)

2.

V obdobju med prvo potjo po Romuniji in vrnitvijo skoraj trideset let pozneje sem deželo kar nekaj let obiskovala na drugačen način, v družbi svojega literarnega junaka. Zasluge za to ima naključje. (Ali pa je morda res, kar mi je zatrdila gospa v nemški knjigarni na glavnem trgu v mestu Sibiu: *es gibt keine Zufälle*, naključij ni. Naključje, ki naju je z gospo napeljalo na pogovor: prav v hiši, kjer je danes knjigarna, se je rodila ena od prababic mojega moža.)

Najsi bo to naključje ali ne, tudi moje fiktivno vračanje v Romunijo je povezano z Grčijo. Nekoč mi je na počitnicah v Grčiji zmanjkalo čtiva. Med knjigami za na plažo, kot jih prodajajo po vseh letoviščih tega sveta, sem naletela na življenjepis Sophie Schliemann. Knjižica, napisana z najboljšimi nameni, a z ne ravno veliko pisateljske veščine, me je navedla na misel, da bi bilo o soprogi znamenitega arheologa mogoče napisati kaj boljšega. Razmišljanje o eni soprogi me je navedlo k razmišljanju o soprogah nasploh, naposled na idejo, da bi napisala roman o ženah. Kot nasprotje mile Sophie Schliemann se mi je v romantičnem kontrastu ponujala soproga romunskega diktatorja. Idejo, za katero sem trdno prepričana, da je bila slaba in neizvirna, sem kmalu opustila. Z njo sem se ukvarjala ravno dovolj dolgo, da mi je naključje položilo v roke še eno knjigo: *Rdeča obzorja (Red Horizons)* Iona Mihaia Pacepe.

Dobila sem jo za štirideseti rojstni dan, na lastno željo. (Mimogrede: spet je bilo v Grčiji.) Brati sem jo začela kot vir podatkov o potencialni literarni junakinji, pa tudi iz splošnejšega zanimanja. Dogodki in osebe, o katerih poroča Pacepa, so

za bralca moje generacije ravno dovolj oddaljeni, da jih že občuti kot zgodovino, in ravno dovolj blizu, da jih doživlja kot del svojega sveta. Nekateri liki iz Pacepovih memoarov so zame pravzaprav spomini iz otroštva, s črnobeke televizije: ameriški predsednik Carter in njegova vitka soproga, palestinski voditelj Arafat (za otroške oči „tisti, ki ima na glavi kuhinjsko krpo“), večno hripavi romunski voditelj (s kučmo), njegova ne prav lepa žena, *last but not least* jugoslovanski predsednik Tito.

Konec diktature v Romuniji, za katerega si Pacepa pripisuje precejšnje zasluge (koliko je zaslug v resnici, je drugo vprašanje), že sodi med moje odrasle spomine. Dogajanje decembra 1989 sem, kot številni drugi po Evropi in po svetu, spremljala v nekakšnem neposrednem prenosu, s pridržanim dihom, s strahom in obenem z navdušenjem; sklepni del, sojenje diktatorskemu paru in njuno usmrnitev, tudi z rahlo grozo, kot groteskno tragedijo. Čeprav danes vem, da je bil neposredni prenos manj avtentičen, kot se je zdelo na prvi pogled, so mi podobe množice, ki vihti preluknjane zastave, vendarle ostale v zavesti kot znanilke nečesa zgodovinsko pomembnega in po svojem bistvu dobrega.

Za bralca, ki vsaj približno pozna zgodovinski kontekst, je Pacepova knjiga privlačno, tu in tam celo zabavno branje, pravzaprav natanko tisto, kar obeta reklamni podnaslov: *Resnična zgodba o zločinih, življenjskem slogu in koruptnosti zakoncev Ceaușescu (The True Story of Nicolae and Elena Ceaușescu's Crimes, Lifestyle and Corruption)*. Avtor ni brez literarnega talenta, ima izrazit smisel za slikovite podrobnosti, čut za ironijo in celo za samoironijo. Kljub temu (ali prav zaradi tega) me je po nekaj poglavjih *Rdečih obzorij* začel navdajati občutek, da berem skrajno nenavadno pričevanje: spomine, v katerih me bolj od tistega, kar avtor pove, vznemirja tisto, kar zamolčuje. Pripovedovalec me je polagoma začel zanimati bolj od zgodbe, vse jasneje se mi je izrisoval kot lik iz neke druge (moje) knjige. Kar se je začelo kot razmišljanje o vplivnih soprogah, se je končalo kot roman o posebnem tipu lažnivca: takem, ki si ničesar ne izmišljuje, a vseeno potvarja resničnost, saj iz nje izbira le koščke, ki mu ustrezajo.

Avtor *Rdečih obzorij* je bil navdih za P., enega junakov mojega romana *Po njihovih besedah*. Ne utvarjam si, da mi je uspelo izrisati psihološki profil resničnega človeka, to niti ni bil moj namen. Razglabljati o zgodovini, katere del je bil Ion Mihai Pacepa, si ne bi drznila. Romanopisci pripovedujemo zgodbe. P. je seveda izmišljena oseba, moja pripoved se na resničnost navezuje kvečjemu kot poskus razumevanja in posplošitve. Naj namesto razlage navedem, kar mi je v čudovitem

pismu napisal profesor Andrijan Lah, eden prvih in zame najpomembnejših bralcev romana *Po njihovih besedah*: „Bistvo eksistence se v stoletjih ne spreminja.”

3.

O resničnem človeku le nekaj besed. Generalpolkovnik Ion Mihai Pacepa (roj. 1928), ki je bil v ključnem obdobju svojega življenja vodja romunske protiobveščevalne službe, torej eden od ljudi iz diktatorjevega najožjega kroga, je leta 1978 spektakularno prebegnil na Zahod. Sam v spominih zatrjuje, da preprosto ni več zdržal pritiska – skrivaj pa da je tako ali tako ves čas verjel v vrednote zahodne demokracije. Obstajajo tudi drugačne interpretacije, po eni izmed njih naj bi bil dvojni agent. Kakorkoli: ob Pacepovem prebegu naj bi romunski diktator doživel živčni zlom. Nekdanji vodja protiobveščevalne službe je bil nato med drugim izbrisan z vseh (številnih) uradnih fotografij, na katerih se je pojavljal ob predsedniškem paru.

O tem brisanju piše tudi avtor *Rdečih obzorij*. Bilo bi čudno, če ne bi: njegov opis življenja pod diktaturo temelji na natanko takšnih podrobnostih. Natančneje: njegova podoba Ceaușescovega režima učinkuje kot lepljenka bolj ali manj grozljivih, bolj ali manj grotesknih prizorov, sličic, karikatur.

Pri kom drugem bi bilo to vprašanje sloga ali pripovedne tehnike. V spominih šefa protiobveščevalne službe pa tak pristop deluje kot (še en) poskus brisanja. Kot so njegovo podobo retuširali s fotografij, tako se Pacepa v prvoosebni pripovedi zabrisuje tudi sam – in učinek je pravzaprav enako tragikomičen. Akter se nam skuša predstaviti kot ogorčen opazovalec, kot nekdo, ki se je v vrhu diktatorskega režima znašel po nesrečnem naključju.

Iz mračnega sveta, v katerem preživlja dneve, se P. (zdaj že govorim tudi o junaku svojega romana) vedno znova vrača v zasebnost, k slikam, knjigam, violini, k ljubljeni hčerki, k izkaznici Društva mladih prijateljev ZDA, ki jo hrani pod podnicami... Kot skrivni demokrat trpi, ko vidi, da zahodnjaki nasedajo diktatorju. Njihova naivnost ga skrbi, včasih navdaja z gnusom in ogorčenjem. A v enaki ali celo še večji meri se mu gnusijo vsakdanje banalnosti: predsednik in njegov arabski gost, ki ne uporabljata jedilnega pribora in si brišeta roke v damastne prte; predsednikova soproga, ki tlači široka kmečka stopala v elegantne salonarje; restavracija v Bukarešti, ki se hvali z neizčrpnim (in mednarodnim) jedilnim listom – strežejo namreč iz konzerv ...

Ogorčenje je prepričljivo, opisi so živi. Drži tudi splošna resnica, da je zlo velikokrat banalno: diktature, zlasti utečene, uničujejo življenja običajnih ljudi z drobnimi ponižanji. Toda P. ni običajen človek. Tega se zaveda, njegovo pričevanje se zato sprevrže v manevar, s katerim nas prepričuje, da se je imel, tako kot vsi drugi prebivalci nesrečne dežele, pravico vznemirjati zaradi malenkosti.

Nisem ga obsojala in ni mi bil zoprn. Verjamem mu večino stvari, o katerih pripoveduje v spominih: da je bil odličen plavalec in je izvrstno igral tenis; da je bral Prousta; da je na predvečer prebega igral violino, zroč v portret pokojne matere; da je imel neskončno rad hčer edinko. Tudi kot literarna oseba je bil dobra družba – in obenem seveda dokaz, da drži znamenita Stendhalova ugotovitev: romaneskni junak je lahko skrajno nejunaški, *fort peu héros*.

4.

Hvaležna pa sem mu predvsem za priložnost, pisati o lepotah njegove domovine.

V gozdnatem osrčju dežele, ki je ne bomo imenovali, se izteka naliiv. Končuje se z dolgim odmevom, kajti listje je zdaj pozno poleti kot iz brokata.

Eno očarljivejših naključij iz mojega življenja s knjigami: prva stavka romana *Po njihovih besedah* sem napisala, dosti preden sem v pesmi vélikega romunskega pesnika naletela na brokatni verz: *Norilor copacii le urzesc brocarte*.

Slika 1: Naslovnica romunske izdaje romana *Po njihovih besedah*

Povzetek

Pred kakimi desetimi leti sem imela zelo slabo idejo: napisati sem si želela roman o vplivnih ženah. Ne o *ženskah* (women), ampak o *ženah* (wives). Razmišljanje o ženskah, ki so „vladale svojim soprogom, medtem ko so oni vladali svetu”, me je pripeljalo do Elene Ceaușescu. Ob iskanju podatkov o njej sem naletela na knjigo *Rdeča obzorja* (*Red Horizons*) Iona Mihaia Pacepe. Elena Ceaușescu je v tej knjigi omenjena skoraj na vsaki strani – mene pa je ob branju začel zanimati avtor, ki je nato postal eden od protagonistov mojega romana *Po njihovih besedah*. Tistim, ki vsaj približno poznajo romunsko zgodovino 20. stoletja, ni treba posebej razlagati, da me ni pritegnil z junaštvom. Zanimanje mi je vzbudil njegov način pripovedovanja, do najvišje stopnje razvito „laganje z zamolčevanjem” (lying through omission).

Ključne besede: avtobiografija, fikcija, Ion Mihai Pacepa, Romunija kot literarni navdih

Rezumat

În urmă cu aproximativ 10 ani, am început să mă gândesc la posibilitatea de a scrie un roman despre femei influente, despre soțiile unor personalități marcante. Reflectând la femeile care „își stăpâneau soții în timp ce ei stăpâneau lumea”, am ajuns la Elena Ceaușescu. Căutând informații despre ea, am descoperit cartea *Orizonturi roșii* de Ion Mihai Pacepa. Elena Ceaușescu este menționată aproape pe fiecare filă a acestei cărți, însă, pe măsură ce citeam, am devenit interesată de autor, care, ulterior, a devenit unul dintre protagoniștii romanului meu. Pentru cei care sunt puțin familiarizați cu istoria românească a secolului XX, nu este necesar să explic că nu am fost atrasă de eroism, ci de maniera sa de a povesti – „mințind prin omisiune”.

Cuvinte cheie: autobiografie, ficțiune, Ion Mihai Pacepa, România ca sursă de inspirație